

Krzysztof Domeracki

ORCID: 0000-0002-5594-1508

Wyższa Szkoła Zarządzania Ochroną Pracy

Kolegium Nauk Społecznych

ul. Bankowa 8; 40-007 Katowice

Siły zbrojne w bezpieczeństwie dyplomacji – wybrane uwarunkowania prawno- -międzynarodowe

Armed forces insecuring diplomacy – selected
legal-international aspects

Streszczenie

Artykuł porusza istotną kwestię związaną z możliwością wykorzystania sił zbrojnych do realizacji zadań w ramach bezpieczeństwa dyplomacji w świetle uwarunkowań prawnych. Możliwość użycia oraz samo użycie sił zbrojnych poza granicami własnego kraju w celu ochrony własnych interesów, w tym przedstawicielstw dyplomatycznych jest jednym z elementów świadczących o potędze danego państwa, jak również stanowi o jego prestiżu.

Słowa kluczowe: *siły zbrojne, bezpieczeństwo dyplomacji, dyplomacja, polityka, konflikty zbrojne*

Abstract

The article examines an extremely important issue related to legal aspects of the possibility of using the armed forces to secure the diplomacy. The possibility of using and the use of armed forces overseas to protect one's own interests, including diplomatic missions, is one of the elements testifying to the power of the state, as well as may be perceived as a part of its prestige.

Keywords: *armed forces, diplomatic security, diplomacy, policy, armed conflicts*

Wprowadzenie

Od początku XXI wieku we współczesnym środowisku bezpieczeństwa zachodzą zmiany wpływające na regionalną oraz na globalną architekturę bezpieczeństwa. Konflikty zbrojne oraz inne zagrożenia związane z zapewnieniem funkcjonowania społeczeństw wpływają na aktywność państw szukających skutecznych rozwiązań, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa. Dlatego też używane są wszelkie dostępne narzędzia, związane z wykorzystaniem siły i nie-siły¹ do osiągnięcia swoich celów i realizacji interesów narodowych.

¹ Zob. Kuźniar, R., *Polityka i siła*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2006, Balcerowicz, B., *Wybrane problemy obronności państwa*, AON, Warszawa 1994.

Dynamika stosunków międzynarodowych oraz rywalizacja graczy na szachownicy globalnej wpływa na zmiany zachodzące we wszystkich wymiarach środowiska bezpieczeństwa. Szczególne znaczenie ma tu rywalizacja potęg kontynentalnych z potęgami morskimi, czego przejawem są kryzysy oraz konflikty zbrojne w pasie Rimlandu² (m.in. Ukraina, Syria, Gruzja, Afganistan) oraz w „nowych frontach” (np. Wenezuela). Pęknięcia te oddziałują na poszczególne obszary, które rozkładają się wg kryterium cywilizacyjnego.

Rywalizacja podmiotów w stosunkach międzynarodowych oraz powstające w efekcie jej zaostrzenia konflikty (zbrojne) mogą prowadzić do zmian o charakterze regionalnym oraz globalnym. Obrazując, można wskazać m.in. na obecnie toczące się konflikty: na Ukrainie, w Jemenie, czy w Syrii, Libii, Iraku oraz Wenezueli, a w przeszłości wojnę w Wietnamie, czy Afganistanie. Zaangażowanie sił zbrojnych aktorów państwowych w konflikt zbrojny, nie wyklucza podejmowania działań przy użyciu innych środków (np. ekonomicznych) mających na celu narzucenie woli politycznej (określonego zachowania się danego podmiotu). Dlatego też dyplomacja w czasie wojny wypełnia swą pierwotną i fundamentalną rolę związaną z doprowadzeniem do pokoju oraz uzyskaniem najkorzystniejszych warunków prowadzących do jego osiągnięcia, jak również uregulowania zasad współżycia po jego zawarciu.

Nawet pobieżna analiza ww. konfliktów zbrojnych i zachowania się państw pozwala skonstatować, że oprócz kwestii czysto militarnych, istotne jest zabezpieczenie funkcjonowania dyplomacji rozumianej szerzej niż tylko funkcjonowanie placówek dyplomatycznych. Zatem należy stwierdzić że *bezpieczeństwo jest podstawową funkcją dyplomacji* [1], które ma zapewnić możliwość prowadzenia polityki zagranicznej. Jest ono na tyle istotne, że sprawy bezpieczeństwa przedstawicielstw oraz przedstawicieli dyplomatyczno-konsularnych zostały umieszczone w zasadzie w każdej konwencji międzynarodowej dotyczącej stosunków dyplomatycznych i konsularnych³.

W przestrzemi naukowej zagadnienie bezpieczeństwa dyplomacji pojawia się niezwykle rzadko, być może jest to związane z koniecznością eksplorowania problematyki, która nie jest zbyt popularna i nie doczekała się jeszcze swojej teorii. Jednakże dostępne są w tym zakresie dokumenty, raporty, opracowania historyczne, a także wspomnienia (pamiętniki) dyplomatów, jak i osób zajmujących się bezpieczeństwem dyplomatów i misji dyplomatycznych. W wielu przypadkach dochodzi również do błędnego rozumienia terminu „bezpieczeństwo dyplomacji” (pojmowanie jako działania dyplomatyczne mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa państwa), które może całkowicie uniemożliwić poprawny odbiór treści zawartych w niniejszym opracowaniu.

W ostatnim półwieczu doszło do wielu spektakularnych ataków na misje i przedstawicieli dyplomatycznych, które w wielu przypadkach zakończyły

² Zob. szerzej Eberhard, P., *Koncepcja Rimlandu Nicholasa Spykmana i jej konsekwencje geopolityczne*, [w:] Przegląd Geograficzny 86, 2, 2014 r. s. 261-280.

³ Np. Konwencja wiedeńska o stosunkach dyplomatycznych z 1961 r. Konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych z 1963 r. Konwencja nowojorska o misjach specjalnych z 1969 r. Konwencja nowojorska o zapobieganiu przestępstwom i karaniu sprawców przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom z 1973 r.

się śmiercią dyplomatów, w tym także ambasadorów, oraz personelu. Stąd też niezbędne jest zgłębianie zagadnienia nie tylko przez praktyków, ale również przed teoretyków oraz budowanie dobrze uzasadnionych zbiorów hipotez pozwalających na poznanie i wyjaśnianie zjawisk związanych z bezpieczeństwem dyplomacji.

Na potrzeby niniejszej pracy, analizowane będą wyłącznie wybrane prawno-międzynarodowe oraz systemowe możliwości uczestniczenia sił zbrojnych w zapewnieniu bezpiecznego funkcjonowania dyplomacji. Zatem artykuł stanowi próbę znalezienia odpowiedzi na główne pytanie: jak siły zbrojne mogą być zaangażowane w zapewnienie bezpieczeństwa dyplomacji⁴ w świetle wybranych uwarunkowań prawno-międzynarodowych?

Z uwagi na stosowanie terminów dyplomacja i system bezpieczeństwa dyplomacji w wąskim ujęciu, pewnego wyjaśnienia wymaga ich używanie. Nazwa „dyplomacja” będzie rozumiana jako organizacja zajmująca się reprezentowaniem państwa poza granicami (utrzymywanie relacji)⁵. Zaś „bezpieczeństwo dyplomacji” jako *zapewnienie warunków i możliwości realizacji funkcji zewnętrznej państwa organom do tego uprawnionym* [2].

Poruszany przedmiot badań stanowi kolejną kwestię związaną z bezpieczeństwem dyplomacji wartą omówienia, w szczególności w obecnych uwarunkowaniach. Opracowanie ma również charakter praktyczny, gdyż jednym z celów utylitarnych jest dostarczenie osobom zajmującym się bezpieczeństwem dyplomacji wiedzy o mechanizmach i uwarunkowaniach prawno-międzynarodowych związanych z wykorzystaniem⁶ sił zbrojnych w bezpieczeństwie dyplomacji. W pracy wykorzystano głównie teoretyczne metody badań, a także metody heurystyczne. Jednocześnie uwzględniono także wskazywane m.in. przez M. Pelca kwestie odnoszące się do postrzegania przedmiotu badań⁷.

Rola i zadania sił zbrojnych w systemie bezpieczeństwa dyplomacji

W najprostszym ujęciu *wojsko to ludzie uzbrojeni i zorganizowani odpowiednio do zadań i wymagań wynikających z warunków pola walki* [3]. Z tej definicji można wyodrębnić następujące składniki: człowieka, artefakty, organizację i uwarunkowania, w tym zagrożenia. W ujęciu słownikowym termin siły zbrojne oznacza organizację wojskową państwa (britannica.com). Szerszą definicję zawiera *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*, który wskazuje, że siły zbrojne⁸ to *wyspecjalizowany organ państwa, przeznaczony do ochrony i obrony jego interesów przez wykorzystanie go jako czynnika odstraszenia przed agresją lub – w razie konieczności – prowadzenia walki zbrojnej aż do osiągnięcia założonego celu politycznego* [4].

⁴ Nie w działania dyplomacji.

⁵ Zaproponowane ogólne definicje na potrzeby wprowadzenia do zagadnienia. Szczegółowe rozważania nad tymi pojęciami znajdują się w dalszej części opracowania.

⁶ W rozumieniu wąskim (użycie bezpośrednie, włącznie z wykorzystaniem uzbrojenia) oraz szerokim (wszelkie kinetyczne i niekinetyczne metody działania).

⁷ Zob. Pelc, M., *Wybrane problemy metodologiczne wojskowych badań naukowych*, AON, Warszawa 1998, s. 27.

⁸ Rzeczypospolitej Polskiej.

W ujęciu legalnym siły zbrojne wg amerykańskiego US CODE (rozdział 10, §101)⁹ to *wojska lądowe, marynarka wojenna, siły powietrzne, korpus piechoty morskiej, siły kosmiczne i straż przybrzeżna*. Konstrukcja tego przepisu to enumeratywnie wymienione wojskowe związki organizacyjne tworzące organizację wojskową państwa. Federacja Rosyjska w ustawie federalnej nr 61-FZ z dnia 31 maja 1996 r. o obronie definiuje *Siły Zbrojne Federacji Rosyjskiej jako państwową organizację wojskową* (art. 10 ust. 1). Polskie prawodawstwo określa zaś siły zbrojne jako *zbięta hierarchizowana, umundurowana formację uzbrojoną stanowiącą wyodrębnioną organizacyjnie część systemu obronnego państwa*¹⁰. Jeszcze szerzej termin ten traktuje Konwencja haska dotycząca *praw i zwyczajów wojny lądowej*, w świetle jej przepisów siły zbrojne mogą składać się z *walczących i niewalczących*. Pojęcie to rozciąga się również na związki składające się z osób powiązanych strukturą hierarchiczną, stale oznakowanych (dających się rozpoznać), jawnie noszących broń i przestrzegających praw i zwyczajów wojennych. W skład sił zbrojnych *mogą wchodzić: armia regularna, siły porządkowe (milicje), korpusy ochotnicze, powstanie masowe. Włączenie sił porządkowych i korpusów ochotników do składu armii regularnej zależy od decyzji państwa* [5]. Należy również w tym przypadku uwzględnić ruch oporu, który został wskazany m.in. w Konwencji genewskiej o *polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych* odpowiada pozycji milicji oraz korpusów ochotniczych. Powyższa prawno-międzynarodowa definicja sił zbrojnych jest terminem sporządzonym wg kryterium podmiotowego tj. wskazania katalogu związków organizacyjnych oraz osób, które wchodzą w skład sił zbrojnych wraz z przysługującymi im określonymi cechami.

Konstatując te krótkie rozważania na temat istoty sił zbrojnych należy wskazać za M. Marcinko, że [...] *siły zbrojne stanowią organ państwowy, ich działania będą uznawane za działania wykonywane w imieniu państwa* [6]. Co jest niezwykle kluczowe dla dalszych dociekań w kontekście fundamentalnej „zasady wzajemności” w stosunkach dyplomatycznych między państwami. Dodatkowego komentarza wymaga współczesna rola sił zbrojnych, która uległa znacznej zmianie. Siły zbrojne (siła militarna), jeden z segmentów potęgi państwa, oprócz ich kluczowego celu jakim jest obrona państwa, stały się istotnym narzędziem polityki zagranicznej, a także organizacją wspierającą sferę cywilną, w szczególności w obliczu zagrożeń niemilitarnych (zagrożeń naturalnych, awarii technicznych, niepokoju społecznych, zagrożeń migracyjnych, itp.).

Z uwagi na przedmiot opracowania istotne jest również określenie pozycji prawnomiędzynarodowej spiegow i żołnierzy zwiadowców (Konwencja haska, art. 29-31). W związku z dążeniem do czytelnego opisanie tych pojęć kluczowe kwestie zostały przedstawione w poniżej zamieszczonej tabeli.

⁹ <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title10&edition=prelim> (dostęp 02.12.2022).

¹⁰ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie *Ojczyzny*, art. 11 ust. 2, Dz. U. z 2022 r. poz. 2305.

Tabela 1. Porównanie pozycji prawnomiędzynarodowej szpiega i zwiadowcy w czasie trwania konfliktu zbrojnego

Table 1. Comparison of the legal-international position of a spy and a scout during armed conflict

	Szpieg	Zwiadowca
Charakterystyka	Osoba działająca potajemnie lub pod fałszywymi pozorami	Osoba (żołnierz) zbierający informacje
Obszar działania	Zbieranie informacji w obrębie działań wojennych jednej ze stron	Strefa działań armii nieprzyjacielskiej
Zamiar działania	Przekazanie informacji drugiej ze stron	Zbieranie informacji na potrzeby własnej armii
Umundurowanie	Brak	Mundur wojskowy i broń. Możliwość maskowania
Ochrona prawa międzynarodowego	Nie	Tak
Kara	Podlegają karze za szpiegostwo. Nie mogą być karani bez sądu	Traktowany jako jeńiec wojenny

Źródło: opracowanie własne na podstawie Konwencji haskiej i I protokołu dodatkowego do konwencji genewskich.

Source: Own elaboration on the basis of the Hague Convention and I additional protocol for the Geneva conventions

Postanowienia ww. *Konwencji haskiej* doprecyzowuje *I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych*, który wskazuje cztery normy określające działalność szpiegowską. Na potrzeby niniejszej pracy dwie kwestie są warte odnotowania, tj.:

- 1) do członka sił zbrojnych konfliktu uprawiającego działalność szpiegowską nie stosuje się statusu jeńca wojennego;
- 2) nie można uważać za szpiega członka sił zbrojnych prowadzącego działalność szpiegowską po ponownym połączeniu się z siłami zbrojnymi, do których należy (*I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich*, art. 46).

Rola wywiadu (wewnętrzny i zewnętrzny)¹¹ w bezpieczeństwie dyplomacji jest równie istotna, jak na polu walki i w znacznym stopniu wpływa na skuteczność podejmowanych działań związanych z bezpiecznym funkcjonowaniem dyplomacji. Tak określony przedmiot badań w artykule zdefiniował również potrzebę wprowadzenia problematyki wywiadu wojskowego w ramach bezpieczeństwa dyplomacji. Główną rolą wywiadu wojskowego jest zbieranie i przetwarzanie informacji o żywotnych zagrożeniach dla bezpieczeństwa państwa, ze szczególnym uwzględnieniem informacji o potencjale militarnym obcego państwa i jego zamiarach. Z uwagi na nieuniknione przenikanie się sfery wojskowej i cywilnej, wywiad wojskowy może również wchodzić w posiadanie informacji o pośrednich lub bezpośrednich zagrożeniach dla placówek dyplomatycznych oraz członków misji dyplomatycznych, które w skraj-

¹¹ Już Sun Tzu dostrzegł znaczenie wywiadu w swoim fundamentalnym dziele *Sztuka wojny*.

nych przypadkach mogą nawet doprowadzić do wybuchu konfliktu zbrojnego¹². W szczególności dotyczy to misji realizujących zadania w państwach trzecich objętych konfliktem zbrojnym¹³. Zatem przetwarzanie informacji o zagrożeniach dla bezpieczeństwa dyplomacji może być również przedmiotem aktywności wywiadu wojskowego.

Wartymi zasygnalizowania są kwestie funkcjonowania dyplomacji w przypadku wybuchu konfliktu zbrojnego. O ile zasady prowadzenia (wypowiadania) wojny w prawie międzynarodowym są uregulowane, o tyle akty agresji (operacje poniżej progu wojny) albo będące działaniami wojennymi bez uprzedniego wypowiedzenia wojny stanowią próbę obejścia reguł jej prowadzenia¹⁴. Działania te będą postrzegane jako militarne naruszenie granic suwerennego państwa, co może oznaczać *de facto* agresję zbrojną¹⁵. W tym kontekście pojawia się problem szczegółowy dotyczący inkorporacji elementów sił zbrojnych do systemu bezpieczeństwa dyplomacji.

Zgodnie z Konwencją z dnia 18 października 1907 r. *dotyczącą rozpoczęcia kroków nieprzynajcielskich* strona rozpoczynając działania wojenne powinna uprzednio ją wypowiedzieć. Zerwanie stosunków dyplomatycznych nie jest automatycznym formalnym następstwem wypowiedzenia wojny, a wynika jedynie ze zwyczaju międzynarodowego oraz jest decyzją o charakterze politycznym. W świetle *Konwencji wiedeńskiej o stosunkach dyplomatycznych* sporządzonej w Wiedniu dnia 18 kwietnia 1961 r. państwo przyjmujące ma obowiązek przedsięwzięcia wszelkich kroków zapewniających ochronę pomieszczeń misji i przedstawicieli dyplomatycznych oraz ich prywatnych rezydencji¹⁶. Nawet jeżeli stosunki dyplomatyczne zostały zerwane lub misja została na stałe lub czasowo odwołana państwo przyjmujące zobowiązane jest do zapewnienia ochrony pomieszczeń misji dyplomatycznej także w czasie trwania konfliktu zbrojnego, jak również udzielenia niezbędnej pomocy w zakresie wyjazdu osób korzystających z przywilejów i immunitetów¹⁷. Z praktyki wynika, że strony konfliktu zbrojnego najczęściej powierzają reprezentowanie swoich interesów przez państwa trzecie o statusie neutralnym, choć nie jest to regułą prawa.

Przenosząc się do zagadnienia związanego z określeniem roli sił zbrojnych w systemie bezpieczeństwa dyplomacji niezbędne jest jego zdefiniowanie. W tym celu posłużono się ogólną teorią systemów i bezpośrednio koncepcją L. von Bertalanffy'ego [7], na podstawie której założono, że system bezpieczeństwa dyplomacji jest systemem otwartym. Pomiędzy systemem a jego otoczeniem dochodzi do wymiany materii, energii i informacji. Ponadto zmienia on swoją strukturę i kierunki działania¹⁸, w szczególności w odpowiedzi na zmie-

¹² Dla przykładu można wskazać na zamach na ambasadora izraelskiego Shlomo Agrova w Londynie w 1982 r., który stał się jedną z przyczyn do przeprowadzenia przez Izrael operacji wojskowej w Libanie. Celem było zniszczenie sił Organizacji Wyzwolenia Palestyny rozmieszczonych w Libanie.

¹³ Np. obecnie placówki zagraniczne w Federacji Rosyjskiej i Ukrainie państw udzielających wsparcia Ukrainie.

¹⁴ Np. „rosyjska operacja specjalna na Ukrainie”, zajęcie Krymu przez Rosję, operacja wojsk koalicyjnych w Iraku rok 2003.

¹⁵ Bez odpowiedniej rezolucji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych.

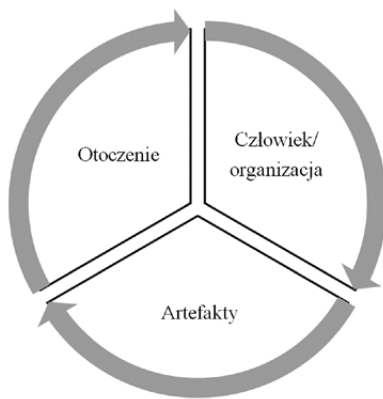
¹⁶ Art. 22, 23, 27, 29, 30.

¹⁷ Art. 44-46 Konwencji.

¹⁸ Organizator systemu (państwo, organizacja międzynarodowa) może w każdej chwili dokonywać zmian zarówno funkcjonalnych, jak i strukturalnych.

niające się uwarunkowania – głównie zagrożenia. Dlatego też **system bezpieczeństwa dyplomacji można zdefiniować jako wyodrębnioną strukturę wymieniającą z otoczeniem materię, informacje i energię, której celem jest zapewnienie ochrony i obrony przed wszelkimi zagrożeniami dyplomacji rozumianej jako aparat organizacyjny umożliwiający realizowanie polityki zagranicznej państwa**. Zaś jego misją jest zagwarantowanie (prze-trwanie i rozwój) funkcjonowania przedstawicielstw dyplomatycznych i dyplomatów w związku z wykonywaniem zadań dotyczących utrzymywania relacji pomiędzy państwami.

System ten składa się z działalności człowieka (jego wytworów) oraz sfery materialnej (artefaktów), a także wspomnianych już powyżej oddziaływań z otoczeniem¹⁹ (zob. rys. 1). W kategorii otoczenie (środowisko) istotne jest dostrzeżenie oddziaływania zagrożeń (militarnych i niemilitarnych), gdyż to one w znacznym stopniu determinują działanie człowieka oraz funkcjonowanie tego systemu. Dlatego też za A. Glenem należy stwierdzić, że [...] *środowisko podmiotu przecinstawia się podmiotom za to bezpieczeństwo odpowiedzialnym niezależnie od ich świadomości* [8], a działania człowieka w ramach tego systemu sprowadza się do przeciwstawienia się wszelkim zagrożeniom dla bezpieczeństwa, w tym poprzez dobór środków materialnych oraz form i metod działania.

Rys. 1. Organizacja systemu bezpieczeństwa dyplomacji

Fig 1. Organization of the system of diplomacy security

Źródło: opracowanie własne na podstawie Glen, A., *Podstawy poznania bezpieczeństwa podmiotu*, UPH Siedlce 2021, s. 99.

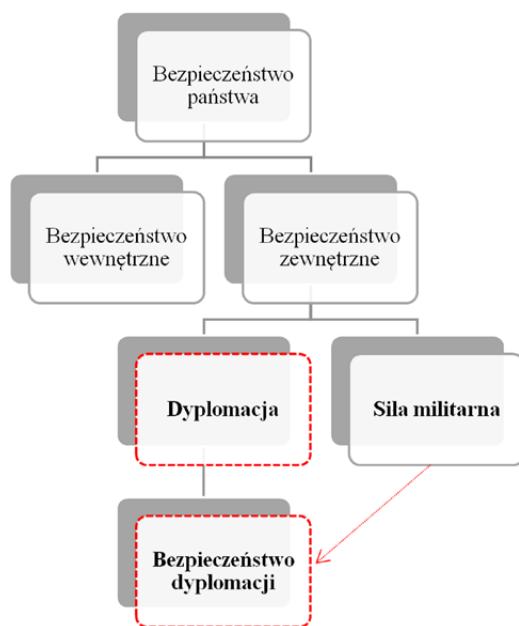
Source: own elaboration on the basis of Glen, A., *Podstawy bezpieczeństwa podmiotu*, UPH Siedlce 2021, p. 99.

W ujęciu idealnym, kształt systemu powinien być określany poprzez wzgląd na możliwość odparcia wszelkich zagrożeń oraz na wykorzystanie pojawiających się wyzwań, których podjęcie przeradzałoby się w szansę. Dlatego też

¹⁹ Środowisku wewnątrzoperacyjnym, operacyjnym oraz ogólnym.

z perspektywy państwa nie powinno mieć znaczenia jego umiejscowienie, ale skuteczność jego działania w uwarunkowaniach prawno-międzynarodowych. Jednakże biorąc pod uwagę powyższe oraz w związku z tym, że system zajmuje się głównie bezpieczeństwem misji dyplomatycznych i dyplomatów poza granicami państwa (w państwach trzecich), powinien on być organizowany przez instytucje państwowe zajmujące się bezpieczeństwem zewnętrznym państwa.

B. Zdrodowski wskazuje, że *bezpieczeństwo zewnętrzne obejmuje ochronę i obronę przed zagrożeniami zewnętrznymi, powierzając te zadania dyplomacji i obronie narodowej* [9]. Dlatego też zaproponowano umiejscowienie bezpieczeństwa dyplomacji (zob. rys. 2) w ramach tego rodzaju bezpieczeństwa. Krótkiego wyjaśnienia wymaga także umiejscowienie bezpieczeństwa militarnego w ramach bezpieczeństwa zewnętrznego państwa, które w tym wypadku postrzegane jest za S. Koziejem jako *obronność lub obrona narodowa*²⁰. Przy czym należy również wskazać na zaangażowanie i wspierającą rolę sił zbrojnych w ramach bezpieczeństwa wewnętrznego i jednocześnie oręcza państwa wpierającego skuteczność działania dyplomacji.

Rys. 2. Umiejscowienie bezpieczeństwa dyplomacji

Fig. 2. Location of the diplomacy security

Źródło: Opracowanie własne.

Source: The author's elaboration.

²⁰ Szerzej: Koziej, S. (2010), *Wstęp do historii i teorii bezpieczeństwa*, Warszawa, Skrypt internetowy, https://koziej.pl/wp-content/uploads/2017/09/Teoria_i_historia_bezpieczenstwa.pdf, (dostęp 06/06/2022).

W imieniu państwa w stosunkach międzynarodowych występują organy posiadające kompetencje do prowadzenia polityki zagranicznej. Organy te można podzielić na: wewnętrzne (głowa państwa, szef rządu, minister spraw zagranicznych) i zewnętrzne (przedstawicielstwa dyplomatyczne i konsularne). Pierwsze posiadają swoje siedziby na terytorium państwa, natomiast drugie ustanawiane są w państwach trzecich²¹. O ile status ministra właściwego do spraw zagranicznych, oraz częściowo głowy państwa określa *konwencja wiedeńska*, o tyle w relacjach międzynarodowych tym trzem organom²² przysługuje *ius representationis omnimoda*²³. Ponadto z uwagi właśnie na wagę związaną z zapewnieniem bezpieczeństwa organom właściwym do prowadzenia polityki zagranicznej kwestia ta stała się także przedmiotem kolejnej konwencji międzynarodowej o *zapobieganiu przestępstwom i karaniu sprawców przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom* z 1973 r.

W świetle powyższego do zadań aparatu bezpieczeństwa dyplomacji będzie również należała ochrona organów wewnętrznych podczas wizyt w państwach trzecich. Jednocześnie z uwagi na rangę tych organów oraz na zagrożenia związane z ich pobytem poza granicami państwa, będą oni podlegali szczególnej ochronie (zarówno swojego państwa, jak i państwa w którym przebywają). Dodatkowo w wielu przypadkach głowa państwa jest jednocześnie najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych, w związku z tym naturalne i w zasadzie obowiązkowe staje się włączenie w system bezpieczeństwa dyplomacji sił zbrojnych.

Państwo wysyłające w świetle *Konwencji wiedeńskiej* może ustanawiać *attachés wojskowych, morskich i lotniczych*, przez co ich funkcjonowanie w ramach misji dyplomatycznych objęta jest również zainteresowaniem systemu bezpieczeństwa dyplomacji. Jednakże jako *członkowie sił zbrojnych reprezentują ich interesy* [10], jak i w dalszym ciągu podlegają również reżimom służby wojskowej państwa wysyłającego, w tym w sprawach dotyczących bezpieczeństwa urzędu.

Sily zbrojne w działaniach na rzecz bezpieczeństwa dyplomacji będą pełniły rolę pomocniczą, z uwagi na ich konstytutywną misję związaną z militarną formą odpierniania agresji zbrojnej oraz w związku z ich prawnomiędzynarodowym statusem i możliwościami działania poza terytorium państwa. Jednakże realizowanie zadań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa zewnętrznego wymusza zarówno konieczność współpracy merytorycznej (zadania związane z realizacją polityki zagranicznej i bezpieczeństwa), jak i tej związanej z zapewnieniem (umożliwieniem) bezpiecznego funkcjonowania struktur, zlokalizowanych poza granicami państwa (misji dyplomatycznych i dyptomatów, w tym przedstawicieli wojskowych).

²¹ Zob. Góralczyk, W. (1996), *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa, Wyd. Prawnicze PWN, wydanie V uzupełnione., s. 157-269.

²² Minister właściwy do spraw zagranicznych, szef rządu, głowa państwa.

²³ oxfordreference.com.

Tabela 2. *Możliwe zadania sił zbrojnych w ramach bezpieczeństwa dyplomacji.*Table 2. *Possible tasks of armed forces within diplomacy security*

Działania związane z bezpośrednim użyciem „siły” ²⁴ przez siły zbrojne		Działania bez użycia „siły” przez siły zbrojne (zgoda państwa przyjmującego nie jest wymagana)
Zgoda państwa przyjmującego na użycie sił zbrojnych	Ochrona misji dyplomatycznych i przedstawicieli dyplomatycznych (personelu dyplomatycznego)	Wykorzystywanie wojskowych kanałów komunikacji z organami państwa przyjmującego Utrzymanie alternatywnych kanałów komunikacji z organami własnego państwa
	Reagowanie na zagrożenia bezpieczeństwa misji dyplomatycznej bądź personelu	Działania rozpoznawcze i wywiadowcze oraz analityczno-informacyjne Wsparcie logistyczne systemu bezpieczeństwa dyplomacji Tworzenie ram formalnych związanych z użyciem sił zbrojnych
Działania sił zbrojnych bez uzyskania zgody państwa przyjmującego	Reagowanie na zagrożenia bezpieczeństwa misji dyplomatycznej bądź personelu ²⁵	Działania szkoleniowe – personelu dyplomatycznego oraz wybranych jednostek przewidzianych do użycia poza granicami państwa Przygotowywanie dokumentacji planistycznej (operacyjnej i preparacyjnej) dotyczącej działań planowanych w ramach bezpieczeństwa dyplomacji

Źródło: Opracowanie własne.

Source: The author's elaboration.

Odrębną kwestią pozostaje kierowanie żołnierzy/funkcjonariuszy wywiadu wojskowego do realizacji zadań pod przykryciem dyplomatycznym i rola systemu bezpieczeństwa dyplomacji w odniesieniu do tych działań, która nie będzie szerzej omawiana w niniejszym opracowaniu.

Zadania sił zbrojnych w systemie bezpieczeństwa dyplomacji powinny mieć w zasadzie charakter niekinetyczny i powinny być w zasadzie realizowane na terytorium państwa wysyłającego. Do tych przedsięwzięć można zaliczyć m.in. prowadzenie rozpoznania i analizy zagrożeń, działalność szkoleniową, a także koncepcyjną związaną z przygotowaniem do reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa. Tabela nr 2 prezentuje przykładowy podział zadań realizowanych przez siły zbrojne w ramach bezpieczeństwa dyplomacji.

Bezpośrednia ochrona misji dyplomatycznych przez siły zbrojne wymaga zgody państwa przyjmującego i jednocześnie stanowi poważne wyzwanie natury polityczno-militarnej dla państwa wysyłającego. W przypadku takiego rozwiązania państwo przyjmujące może powołać się na „zasadę wzajemności” i dążyć do ustanowienia symetrycznego rozwiązania wobec swoich misji dyplomatycznych.

²⁴ Tu termin „sila” używany w kontekście użycia bądź możliwości użycia broni, uzbrojenia lub środków przymusu bezpośredniego.

²⁵ Implikacją użycia sił zbrojnych bez zgody państwa przyjmującego może być nawet wybuch konfliktu zbrojnego. Prowadzenie działań przez siły zbrojne na terenie państwa trzeciego bez jego zgody lub bez odpowiedniej rezolucji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych stanowi de facto naruszenie suwerenności terytorium tego państwa (agresja zbrojna). Rozważania tej kwestii zostały zawarte w kolejnej części pracy.

Na zakończenie tej części należy ponownie podkreślić, że to na państwie przyjmującym ciąży obowiązek zapewnienia konwencyjnej ochrony pomieszczeniom misji dyplomatycznych oraz przedstawicielom i członkom personelu dyplomatycznego, a także umożliwienie komunikacji z organami państwa wysyłającego, również w czasie kryzysu i konfliktu.

Użycie sił zbrojnych do reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa dyplomacji

Zmieniające się uwarunkowania bezpieczeństwa, w tym także rozwój technologii, wpływają na wyzwania dla systemu bezpieczeństwa dyplomacji. Istotne, co wykazano wcześniej i co można odnieść do zbudowanego przez D. Frei, jest postrzeganie stanu bezpieczeństwa względem zagrożeń w ujęciu subiektywnym i obiektywnym. To samo dotyczy postrzegania zdolności (przygotowania) systemu bezpieczeństwa dyplomacji do przeciwstawienia się tym zagrożeniom (patrz tabela poniżej). Zatem prawidłowa diagnoza funkcjonowania systemu bezpieczeństwa dyplomacji oraz jego otoczenia, w tym w szczególności zagrożeń, jest niezbędnym elementem pozwalającym na wypełnianie osiągnięciu postawionego przed nim celu.

Równie istotnym zagadnieniem związanym ze znalezieniem odpowiedzi na pytanie w jakim zakresie siły zbrojne mogą być użyte do reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa dyplomacji, jest istotność poszczególnych komponentów bezpieczeństwa misji dyplomatycznej oraz przedstawicieli dyplomatycznych (z analizy wyłączono kwestię przebywania w oficjalnych delegacjach organów wewnętrznych reprezentujących państwo w stosunkach międzynarodowych).

Tabela 3. Postrzeganie stanu bezpieczeństwa dyplomacji.

Table 3. Perception of the state of diplomacy security

Poziom zagrożenia		Funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa dyplomacji		Postrzeganie stanu bezpieczeństwa
Obiektywnie	Subiektywnie	Obiektywnie	Subiektywnie	
Bardzo wysoki	Bardzo wysoki	Nie funkcjonuje prawidłowo	Funkcjonuje prawidłowo	Stan braku bezpieczeństwa
Niski	Wysoki	Funkcjonuje prawidłowo	Nie funkcjonuje prawidłowo	Stan obsesji
Wysoki	Niski	Nie funkcjonuje prawidłowo	Funkcjonuje prawidłowo	Falszywy stan bezpieczeństwa
Brak zagrożeń	Brak zagrożeń	Funkcjonuje prawidłowo	Funkcjonuje prawidłowo	Stan bezpieczeństwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Frei D., *Sicherheit: Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977, s. 17-21.

Source: The author's elaboration on the basis of Frei D., *Sicherheit: Grundfragen der Weltpolitik*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1977, pp. 17-21.

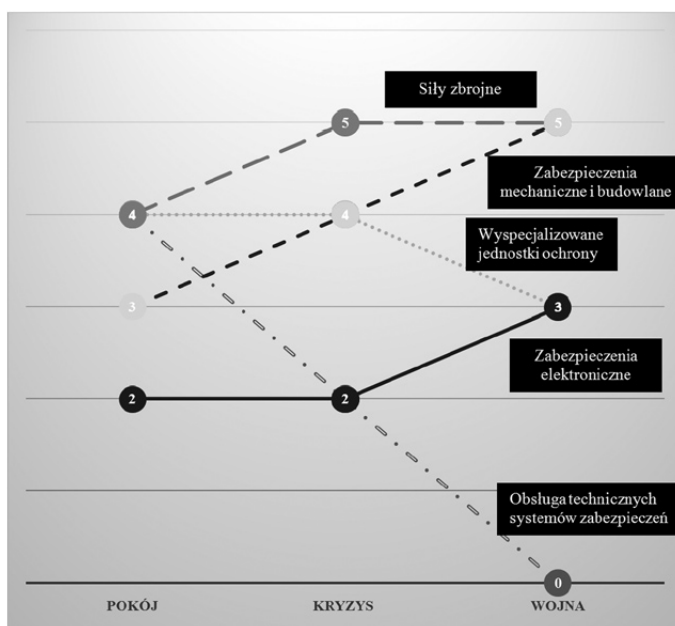
Istotność oraz skuteczność rozwiązań w zakresie bezpieczeństwa misji dyplomatycznej jest uzależniona od zagrożeń oraz możliwości działania poszczególnych elementów systemu bezpieczeństwa. Rys. nr 3 poglądowo przedstawia

relację czynników do zagrożeń oraz możliwości reagowania (mitygacji lub neutralizacji zagrożenia).

Analizując poszczególne komponenty poprzez kryterium funkcji, należy wskazać, że kluczowymi w trakcie narastania zagrożeń będą elementy:

- ochronne – pasywne, stanowiące fizyczną barierę zwiększającą szanse przetrwania;
- obronne/reagowania kryzysowego – aktywne, umożliwiające odparcie zagrożenia.

Do pierwszych należy zaliczyć przede wszystkim elementy konstrukcyjne oraz wszelkiego rodzaju bariery fizyczne, do drugiej grupy wyspecjalizowane jednostki ochrony osobowej, w szczególności żołnierzy sił zbrojnych lub funkcjonariuszy innych jednostek o charakterze militarnym. W odniesieniu do istoty bezpieczeństwa, mniej żywotną rolę będą odgrywały elektroniczne systemy bezpieczeństwa, które umożliwiają w zasadzie wykrywanie i ostrzeganie (w ograniczonym zakresie) oraz monitorowanie sytuacji (również w ograniczonym zakresie). Ich znaczenie wzrośnie, w przypadku wykorzystania zaawansowanych technologii pozwalających na prowadzenie szerszego spektrum działań pasywnych oraz aktywnych np. z wykorzystaniem fal elektromagnetycznych, czy ofensywnych działań w cyberprzestrzeni.

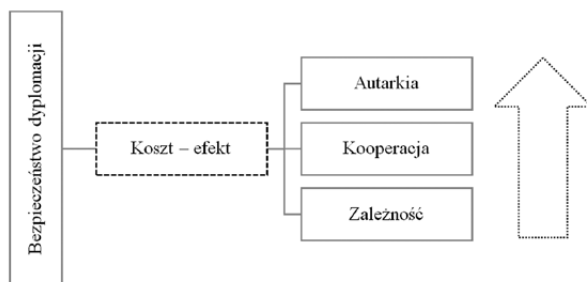

Rys. 3. Ważność poszczególnych komponentów bezpieczeństwa fizycznego misji dyplomatycznej.

Fig. 3 The importance of particular components of diplomatic mission physical security

Źródło: Opracowanie własne
Source: The author's elaboration

Tak zarysowana materia pozwala na sformułowanie hipotezy, że użycie sił zbrojnych w ramach bezpieczeństwa dyplomacji będzie uzależnione od: poziomu zagrożeń, możliwości działania sił zbrojnych, istotności obiektu z perspektywy państwa wysyłającego, stosunków z państwem przyjmującym oraz gotowości do wypełnienia „zasady wzajemności” przez państwo wysyłające, a także relacji koszt-efekt. Dlatego też decyzja o wysłaniu komponentu sił zbrojnych do ochrony, obrony, czy w ramach reagowania kryzysowego zawsze będzie decyzją o charakterze politycznym, gdyż jak już wspomniano w poprzednim rozdziale działania sił zbrojnych to działania państwa, a ich użycie na arenie międzynarodowej niesie ze sobą implikacje.

Rys. 4. Działania strategiczne w bezpieczeństwie dyplomacji z uwzględnieniem relacji koszt-efekt.

Fig. 4. Strategic activities in diplomacy security considering the cost-effect relation

Źródło: Opracowanie własne.

Source: The author's elaboration

Państwo chcąc utrzymać (budować) prestiż powinno dysponować narzędziami i możliwościami zapewniającymi bezpieczeństwo swoich organów, niezależnie od ponoszonych kosztów. Jednakże w stosunkach dyplomatycznych działania te powinny być prowadzone z poszanowaniem prawa międzynarodowego, gdyż w przeciwnym razie każde użycie sił zbrojnych na terytorium państwa przyjmującego może być zinterpretowane jako napaść zbrojna. Utrzymywanie wyspecjalizowanego komponentu sił zbrojnych do działania w ramach bezpieczeństwa dyplomacji (stała ochrona, reagowanie kryzysowe) jest elementem, który można postrzegać także w kategorii odstraszenia, jednakże z drugiej strony umieszczenie żołnierzy w placówce zagranicznej może również stanowić zagrożenie (sankcjonowanie atakowania celów wojskowych). W drugim przypadku, tj. kooperacji – bezpieczeństwo dyplomacji zapewnia się przy wykorzystaniu posiadanych zasobów w relacji koszt-efekt. Siły zbrojne, z uwagi na swoje specjalistyczne przygotowanie, mogą być kierowane do regionów o najwyższym zagrożeniu, albo do obiektów o największym znaczeniu politycznym. W pozostałych przypadkach mogą być wykorzystywane inne formy dostosowane do poziomu zagrożeń. Ostatni przypadek związany z powierzeniem pełnej odpowiedzialności za ochronę organom państwa przyjmującego, do którego obowiązków to należy. Jednakże w tym przypadku należy liczyć

się ze zwiększeniem zagrożeń w sferze bezpieczeństwa informacji. Skrajnym przypadkiem, który mógłby doprowadzić co najmniej do kryzysu politycznego, a w konsekwencji nawet do konfliktu zbrojnego, byłoby użycie sił zbrojnych bez uprzedniej zgody państwa przyjmującego.

W obecnych uwarunkowaniach siły zbrojne są wykorzystywane do prowadzenia działań ochronnych, jak i reagowania kryzysowego (np. USA), które muszą być prowadzone z zachowaniem norm prawa międzynarodowego. Na przestrzeni lat były używane także w realizacji różnego rodzaju działaniach, w szczególności związanych z ewakuacją placówek dyplomatycznych (kinetyczne, niekinetyczne). Jedną z najgłośniejszych i zakończoną fiaskiem była operacja „Orli Szpon”²⁶, która w świetle prawa międzynarodowego była aktywnością nielegalną i stanowiła naruszenie suwerenności terytorium Irańskiej Republiki Iranu. Jednakże z perspektywy politycznej miała to być demonstracja siły (potęgi) państwa amerykańskiego²⁷ związanej z możliwościami działania jego organów niezależnie od uwarunkowań.

Biorąc pod uwagę powyższe należy skonstatować, że o ile jest możliwe włączenie sił zbrojnych w system bezpieczeństwa dyplomacji z zachowaniem norm prawa międzynarodowego (uzyskanie zgody państwa przyjmującego²⁸), o tyle problemem może być stworzenie skutecznego mechanizmu reagowania kryzysowego. Jest to związane z wieloma czynnikami (m.in. politycznymi, prawnymi, organizacyjnymi), ale także z cechami sytuacji kryzysowej, tj. zaskoczeniem, czasem reakcji oraz kwestiami logistycznymi (przemieszczenie jednostek na duże odległości, lub tworzenie sieci regionalnych baz wojskowych zmniejszających ten dystans i skracających czas reakcji).

Nawet w przypadku prowadzenia działań przez siły zbrojne na terytorium państwa trzeciego za jego zgodą lub na podstawie rezolucji RB ONZ nie jest możliwe bezpośrednie prowadzenie działań ochronnych, czy operacji reagowania kryzysowego w ramach bezpieczeństwa dyplomacji. Takie działania wymagają zgody państwa przyjmującego na użycie sił zbrojnych do realizacji zadań związanych z bezpieczeństwem przedstawicielstw dyplomatycznych i dyplomatów. Zgód takich nie wymagają natomiast działania o charakterze niekinetycznym (np. przetwarzanie informacji, ocena zagrożeń).

We współczesnym środowisku bezpieczeństwa zwiększa się poziom ryzyka wystąpienia zagrożeń bezpieczeństwa fizycznego, jak również bezpieczeństwa informacji, pozyskiwanie których jest celem działania zarówno wywiadów wewnętrznych państw przyjmujących, jak i wywiadów zewnętrznych innych państw wysyłających. Dlatego też wykorzystanie wszelkich zasobów umożli-

²⁶ Operacja amerykańskiego wojska (1980 r.), której celem było odbicie zakładników przetrzymywanych w Ambasadzie USA w Teheranie.

²⁷ Podobną (w zakresie uwarunkowań i organizacji) operację (Operacja Piorun) przeprowadziły siły specjalne Izraela w Entebbe (Uganda) związaną z odbiciem zakładników uprowadzonego samolotu.

²⁸ Konwencja wiedeńska o stosunkach dyplomatycznych nie zakazuje wprost użycia przez państwo wysyłające sił zbrojnych do ochrony misji dyplomatycznych. Dlatego też możliwe jest wysyłanie żołnierzy, jako członków personelu misji, a szczegółowe kwestie organizacyjno-prawne ustalone mogą być w wewnętrznym prawodawstwie państwa wysyłającego (oddelegowanie personelu sił zbrojnych do resortu spraw zagranicznych). Bardziej skomplikowaną kwestią jest użycie sił zbrojnych w ramach reagowania kryzysowego, które to już nie wynika bezpośrednio z konwencji regulujących stosunki dyplomatyczno-konsularne. Zob. też Sutor, J., *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Wyd. LexisNexis, Wyd. 10, Warszawa 2008, s. 84-85.

wiąjących ochronę i obronę przed zagrożeniami dla bezpieczeństwa dyplomacji zwiększy możliwości przeciwstawienia się im.

Wartością dodaną, która znacząco zwiększałaby skuteczność działania systemu bezpieczeństwa dyplomacji byłaby współpraca systemu z wywiadem wojskowym, którego głównym celem jest *zбиieranie informacji o zdolnościach i intencjach potencjalnych rywali, jak również zwiększenie skuteczności własnych systemów uzbrojenia i zmniejszenie skuteczności systemów uzbrojenia przeciwnika, a także uzyskania przewagi w zakresie odstraszenia i uprzedzenia* [11]. Szczególnego znaczenia nabiera to w regionach objętych konfliktem zbrojnym oraz zaangażowania własnych sił zbrojnych na teatrze działań wojennych. Imperatyw Sun Tzu dotyczący posiadania wiedzy o sobie i o przeciwniku można w pełni rozciągnąć również na działania systemu bezpieczeństwa dyplomacji.

W tym kontekście rysuje się kolejne zagadnienie związane z prywatyzacją bezpieczeństwa i z którym to wiąże się wyzwania związane z rozwijaniem systemu bezpieczeństwa dyplomacji. Jednakże rozwiązania te niosą zarówno zagrożenia (np. działalność wywiadowcza), jak i szanse (m.in. obniżenie kosztów, zwiększenie potencjału). Dlatego też większego znaczenia będzie nabierała działalność wywiadu wewnętrznego odpowiedzialnego za rozpoznanie i przeciwdziałanie tego typu zagrożeniom.

Konkluzje i zakończenie

Istotą działania dyplomacji jest anty-siła, dlatego też już samo wprowadzanie siły militarnej do zabezpieczania codziennej pracy aparatu dyplomatycznego może budzić pewne wątpliwości. Jednakże zmiany zachodzące w środowisku międzynarodowym oraz konieczność zapewnienia bezpiecznego funkcjonowania dyplomacji wymusza podejmowanie zmian w systemie bezpieczeństwa dyplomacji, którego głównym celem jest przeciwstawienie się wszelkim zagrożeniom i włączenie wszelkich dostępnych zasobów możliwych do użycia w danych uwarunkowaniach. Jest to o tyle ważne, że nawet kwestie zmaturalizowania się zagrożeń dla bezpieczeństwa dyplomatów oraz innych osób korzystających z ochrony międzynarodowej, wg Konwencji nowojorskiej o zapobieganiu przestępstwom i karaniu sprawców przestępstw przeciwko osobom korzystającym z ochrony międzynarodowej, w tym przeciwko dyplomatom z 1973 r. [...] *stanowią poważną groźbę dla utrzymania normalnych stosunków międzynarodowych* [...].

Przy inkorporowaniu sił zbrojnych do systemu bezpieczeństwa dyplomacji należy, w ramach „zasady wzajemności”, liczyć się z podobnymi oczekiwaniami ze strony państwa przyjmującego. W pewnych uwarunkowaniach wyjście z propozycją przez państwo wysyłające propozycją takiego rozwiązania może zostać odebrane, w wymiarze politycznym, wręcz jako pewnego rodzaju afront i doprowadzić do ochłodzenia stosunków dyplomatycznych.

Powyższe rozważania pozwalają na sformułowanie następującego wniosku: status żołnierza sił zbrojnych, nie zmienia się w zależności od posiadania przez niego broni lub umundurowania, a użycie sił zbrojnych w ramach systemu bezpieczeństwa dyplomacji może być realizowane na terytorium państwa wysyła-

jącego, w zasadzie bez ograniczeń (w ramach prawa obowiązującego w danym państwie). Jednakże każde wykorzystanie sił zbrojnych do działania poza granicami przez państwo wysyłające musi być usankcjonowane zgodami państwa przyjmującego, dotyczy to również przypadku realizowania przez te siły zadań w ramach legalnie prowadzonych innych operacji wojskowych (np. na podstawie rezolucji RB ONZ, itp.). Jest to związane m.in. z koniecznością przyznania żołnierzom wypełniającym zadania zakresu przywilejów i immunitetów. Przy czym należy za J. Sutorem zwrócić także uwagę, że *przyznanie obcym oddziałom wojskowym pełnego immunitetu jurysdykcyjnego nie dałoby się pogodzić z zasadą suwerenności państwowej. Z pełnego immunitetu jurysdykcyjnego korzystają zazwyczaj jedynie wojska okupacyjne* [12].

Z perspektywy wypełniania przez dyplomację (organizację złożoną z ludzi) swoich funkcji jakość organizacji i sprawność funkcjonowania systemu bezpieczeństwa dyplomacji jest kluczowym elementem do osiągnięcia postawionych przed dyplomacją celów. Dlatego też w celu uzyskania efektu synergii należy integrować wysiłki sfery wojskowej oraz cywilnej, które to znacząco wpływają na realizowanie przez państwo swoich interesów na arenie międzynarodowej.

Składam podziękowania wszystkim osobom, które podczas zapoznawania się z prezentowanymi rozważaniami wniosły swoje cenne spostrzeżenia pozwalające na wprowadzenie kilku korekt do pierwotnej wersji maszynopisu.

References

- [1] Cusumano, E, Kinsey, K. (2019), *Diplomatic Security. A comparative analysis*, Stanford University Press, s. 11.
- [2] Domeracki, K. (2019), *Istota bezpieczeństwa dyplomacji*, Katowice, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy, s. 97.
- [3] Koziej, S. (2011), *Teoria sztuki wojennej*, Warszawa, Wyd. Bellona S.A., s. 66.
- [4] *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* (2008) praca zbiorowa, Warszawa, Akademia Obrony Narodowej, Wyd. szóste., s. 121.
- [5] Góralczyk, W. (1996), *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa, Wyd. Prawnicze PWN, wydanie V uzupełnione., s. 197.
- [6] Marcinko, M. (2014), *Główne założenia międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Falkowski Z., Marcinko M. (red.), Warszawa, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, s. 50.
- [7] Wołoszyn, E. (1997), *Koncepcja systemu otwartego Ludwiga von Bertalanffy'ego*, [w:] *Filozofia Nauki*, Rok V, Nr 5/1, s. 134-139.
- [8] Glen, A. (2021), *Podstany poznania bezpieczeństwa podmiotu*, Siedlce, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy, s. 41-42.
- [9] Zdrodowski, B. (2019), *Istota bezpieczeństwa państwa*, Kraków, *Studia de Securitate* 9(3)2019, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis*, s. 55.
- [10] *Defence Attachés*, The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 07/2007, <https://www.files.ethz.ch/isn/38583/dcaf-back->

grounder-defence-attaches.pdf (dostęp 06/06/2022).

- [11] Pecht, E., Tischler, A. (2011), *The Value of Military Intelligence*, https://www.researchgate.net/publication/228423002_The_Value_of_Military_Intelligence, 2011 (dostęp 20.07.2022).
- [12] Sutor, J., (2008) *Prawo dyplomatyczne i konsularne*, Wyd. LexisNexis, Warszawa, s. 84-85.